

УКЛАДАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

THE CONCLUSION OF AN INHERITANCE CONTRACT: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Бровченко Т.І., к.ю.н.,
асистентка кафедри цивільного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Жук О. І., студентка II курсу міжнародно-правового факультету

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено дослідженню правової природи спадкового договору, особливостям його укладання, характеристиці за об'єктом, суб'єктом і змістом. Розкрито проблемні питання щодо класифікації такого правочину, зокрема щодо визначення його як консенсуального та реального, одностороннього та двостороннього тощо.

Беручи до уваги те, що можливість укладання спадкового договору стала однією із новел цивільного законодавства України, яку було введено у 2004 році, детальний аналіз положень щодо нього, а також розкриття усіх проблем, які можуть виникнути при здійсненні такого правочину, є актуальним і важливим.

Зазначено, які суб'єкти можуть ставати сторонами у спадковому договорі, а також які права та обов'язки вони отримують при здійсненні відповідного правочину. Згадано проблемні питання щодо того, хто саме може бути суб'єктом, зокрема щодо малолітніх, неповнолітніх, обмежено дієздатних чи недієздатних осіб. Визначено також вимоги щодо форми договору, його предмету та наведено приклади дій, які можуть ставати однією зі складових об'єкту і здійснюватися набувачем в обмін на отримання майна. Зазначено особливості останнього, і підбито підсумок, що може ставати складовою предмету такого правочину, а що ні.

На підставі аналізу законодавчих положень щодо спадкового договору, які містяться у главі 90 Цивільного кодексу, і думок окремих дослідників визначено й обґрунтовано переваги та недоліки укладання такого правочину, а також зазначено про прогалини законодавства у відповідній сфері. Зокрема, підсумовано, що аргументи на користь створення стосуються здебільшого його ознак саме як зобов'язального, а не спадкового права. Наприклад, на спадковий договір не розповсюджуються положення деяких статей, які стосуються майна, що спадкується за законом чи за заповітом. Також визначено, що більшість недоліків укладання правочину є результатом недостатнього законодавчого регулювання й існування варіантів розв'язання проблемних ситуацій тільки на рівні наукової доктрини.

Ключові слова: спадковий договір, правочин, відчужувач, набувач, спадкування, майно, переваги, недоліки.

The article is devoted to the study of the inheritance agreement's legal nature, features of concluding, characteristic of the object, owners and the content. Problematic issues concerning the classification of such a contract, in particular regarding its definition as consensual and real, unilateral and bilateral etc. have been revealed.

Considering that the possibility of concluding an inheritance agreement has become one of the novelties of the civil legislation of Ukraine, which was introduced in 2004, a detailed analysis of its provisions, as well as disclosure of all problems that may arise in such a contract is relevant and important.

It is indicated which subjects can become parties to the inheritance agreement, as well as the rights and liabilities they receive when signing the contract. The problematic questions of who can become a subject are mentioned, in particular, of minors, persons with limited legal capacity or incapacitated persons. The requirements for the form of the agreement, its object and examples of actions that can become one of the components of the object and be carried out by the taker in exchange for the property are also defined. It is also mentioned about peculiarities of the latter, and the result is summed up what may or may not be a part of the object of such a contract.

Based on analysis of the legal provisions on the inheritance contract, contained in chapter 90 of the Civil code, and views of some researchers identified and substantiated the advantages and disadvantages of such a contract, as well as gaps in legislation in this area. In particular, it is concluded that the arguments in favor of its creation relate mostly to the features of the law of obligations rather than inheritance law. For example, an inheritance contract is exempted from certain articles relating to property, which inherited by law or inherited by will. It is also determined, that the majority of the disadvantages of the contract are the result of insufficient legislative regulation and the existence of options for solving problem situations only at scientific doctrine level.

Key words: inheritance contract, contract, alienor, taker, testator, property, advantages, disadvantages.

Постановка проблеми. Реформування, спричинене переходом до ринкових відносин, залишило свій відбиток на Цивільному кодексі України (далі-ЦК) [1], і зокрема, на інституті спадкового права, який зазнав значних змін. Зокрема, було введено декілька новел, що раніше законодавчо не закріплювалися, серед яких був і спадковий договір. Стаття 1302 закріплює, що за таким правочином одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Однак, незважаючи на законодавче закріплення, практика застосування спадкового договору залишається і дотепер нерозповсюдженою, а деякі із громадян навіть не знають про існування такого виду правочину. Це обумовлює необхідність детального аналізу положень глави 90 ЦК та виокремлення переваг і ризиків під час його укладання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі особливостей укладання та реалізації спадкового договору присвячено значну кількість наукових праць.

Відповідними питаннями у своїх роботах опікувалися Л. В. Красицька, З. Ф. Колодяжна, О. Є. Кухарев, В. К. Гіжевський, В. В. Васильченко, Л. К. Буркацький, Ю. О. Заїка, В. М. Кучеренко, С. В. Мазуренко, Р. А. Майданик, Н. П. Шама, С. А. Миронюк та інші. Утім, зазначені дослідники не розглядали детально саме його позитивні та негативні сторони, а також розгорнуто не розкривали так звані «плюси та мінуси» укладання.

Мета статті. Метою статті є аналіз положень ЦК щодо поняття спадкового договору, сторін, їх прав і обов'язків, істотних умов, розірвання, а також на підставі цього й підбиття підсумків думок окремих дослідників виокремлення переваг та недоліків укладання правочину.

Виклад основного матеріалу. Питанню спадкового договору присвячено главу 90 у книзі 6 ЦК. Р. А. Майданик визначає його як односторонній, консенсуальний, безоплатний або платний, алеаторний, особистого характеру, довготривалий, з ускладненим порядком зміни і дострокового розірвання правочин із надання послуг під

умову відчуження на користь набувача належного відчужувачеві майна на випадок його смерті [2, с. 92]. Однак, щодо правильності визначення таких ознак серед дослідників точаться дискусії. Так, А. С. Мазуренко зазначає, що спадковий договір повинен розглядатися не тільки як консенсуальний, але і як реальний, адже якщо набувач зобов'язується вчинити певні дії вже після смерті відчужувача, договір вважається укладеним з моменту передачі майна, а отже – реальним [3, с. 162]. Виникають суперечки і щодо того, чи є такий правочин одностороннім. У науково-практичному коментарі до ЦК за редакцією О. Калітенко та Є. Харитонова зазначено, що спадковий договір є «двостороннім зобов'язуючим, для якого характерно волевиявлення двох сторін» [4]. У той же час, укладачі науково-практичного коментаря за редакцією В. М. Косака наголошують на тому, що правочин є одностороннім, оскільки на відчужувача обов'язки не покладаються, натомість набувач зобов'язується виконувати певні дії [5, с. 202]. Таким чином, єдиної думки щодо відповідного питання і досі не досягнуто, а законодавцем не надано чіткого роз'яснення про таку ознаку спадкового договору. Щодо оплатності чи безоплатності правочину, Р. А. Майданик зазначає, що така властивість залежить від конкретних обставин його укладання: якщо його положення спрямовано на користь третіх осіб, тобто відчужувач не отримує надання з боку набувача, договір вважається безоплатним; у іншому ж випадку він визначається як оплатний [2, с. 92].

Слід зазначити про те, що спадковий договір не є ще одним видом спадкування поруч із двома, визначеними у статті 1217 ЦК. Із цього приводу О. Є. Кухарев зазначив, що відповідний правочин не є договором про спадкування, а норми, які його регулюють, утворюють інститут зобов'язального, а не спадкового права [6, с. 237]. Автор зауважує, що стаття 1217 ЦК носить імперативний, а не диспозитивний характер, тому розширеному тлумаченню із зазначенням інших видів спадкування не підлягає. Цю думку підтверджує і пункт 28 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування», у якому зазначено: «Перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування, в тому числі право на обов'язкову частку» [7]. О. О. Бичківський у свою чергу зазначив про доцільність розміщення положень щодо спадкового договору у книзі 5 ЦК «Зобов'язальне право» [8, с. 136]. Таким чином, відповідний правочин пов'язаний зі спадкуванням лише тим, що перехід майна у власність набувача відбувається зі смертю другої сторони-відчужувача [9, с. 58].

Суб'єктів, що можуть бути сторонами при укладенні спадкового договору, визначає стаття 1303 ЦК. Відповідно до неї відчужувачем може стати подружжя, один із подружжя або інша особа. Набувачем же може бути будь-яка фізична або юридична особа. Тут варто звернути увагу на те, законодавець не зазначає про те, чи можуть малолітні, неповнолітні, недієздатні та обмежено дієздатні особи стати стороною такого правочину. Це відрізняє статтю 1303 від 746 ЦК, де прямо вказано, що у договорі довічного утримання відчужувачем може стати фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я [10, с. 54]. Із цього приводу Н. Т. Шама зазначає, що укладати спадковий договір може тільки повнолітня дієздатна фізична особа або юридична особа. Автор також пропонує дещо розширити положення статті 1303 ЦК із метою регулювання ситуації, коли набувачем є одразу декілька фізичних осіб та пропонує розв'язання цього наступним чином: усі набувачі після смерті відчужувача стають співвласниками майна, визначеного спадковим договором, на праві спільної сумісної власності [11, с. 9]. Міністерство юстиції України також роз'яснило, що у разі, коли об'єктом спадкового

договору стає майно, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності, воно спочатку переходить до вдови/вдовця, а вже потім, коли помирає остання (ній)-до набувача за правочином. Утім, ЦК у статті 1306 встановлено, що таке положення є необов'язковим та додається до змісту правочину за бажанням однієї зі сторін.

Щодо форми спадкового договору, то вона регулюється статтею 1304 ЦК, за якою правочин укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню, а також державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України. О. В. Нестерцова-Собакарь зазначає, що відповідна процедура захищає набувача, гарантуючи йому наявність згоди другого з подружжя, коли відчужувачем є тільки чоловік або жінка [12, с. 67-68].

Обов'язком набувача у спадковому договорі є вчинення певних дій майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття. Тобто, такі дії він зобов'язується вчинювати ще за життя відчужувача або вже після його смерті (наприклад, зобов'язання опікуватися заходами щодо поховання, встановити за власний кошт пам'ятник тощо). Тут спадковий договір принципово відрізняється від заповіту з умовою, яка повинна бути уже виконана на момент відкриття спадщини. Дії немайнового характеру можуть полягати у спілкуванні з відчужувачем, здійсненні догляду за ним, прибиранні у помешканні тощо. Майновий характер притаманний же регулярній матеріальній допомозі, забезпеченні харчами, ліками, одягом тощо [13, с. 674]. Слід зазначити, що набувач за спадковим договором може зобов'язуватись виконувати дії не тільки на користь відчужувача, але й на користь третіх осіб.

Другою складовою предмета правочину поруч із обов'язками набувача є майно, на яке останній набуде право власності. Зважаючи на те, що у законодавстві не конкретизовано, про яке саме майно іде мова, Н. П. Шама зазначає, що таким може бути річ, що визначена індивідуальними ознаками і належить відчужувачеві на праві власності. Автор також акцентує увагу на тому, що предметом спадкового договору не можуть стати майнові права, адже вони можуть бути нечинними на момент смерті особи, а також на них не може бути накладено заборону, яка передбачена статтею 1307 ЦК [14, с. 41]. Р. В. Карпенко ж зазначає, що в окремих, передбачених законодавством випадках, предметом можуть ставати певні немайнові права, але тільки тією мірою, якою це є необхідним для здійснення права на майно, що перейшло до набувача за правочином (право на отримання винагороди за використання твору, право на відтворення, опублікування й розповсюдження, право охорони недоторканості твору тощо) [15, с. 62].

Якщо все ж таки розглядати спадковий договір як двосторонній правочин, можна зазначити і про обов'язки відчужувача. Так, у статті 1307 ЦК вказано, що він не може відчужувати майно, що складає предмет договору. Деякі з дослідників наполягають також на існуванні певних обмежень в користуванні, однак пряма вказівка на це в законі відсутня [16, с. 631]. Майно, що визначене спадковим договором, виключається зі складу спадщини.

Укладання спадкового договору має певні переваги, здебільшого пов'язані із його відношенням до зобов'язального права:

- 1) Спадковий договір є різновидом цивільно-правового договору, тож на нього розповсюджується дія статті 638 КК, за якою він вважається укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов. Таким чином, визначення майна, що переходить у спадок до набувача, а також умов, за яких це відбувається, є результатом досягнення консенсусу між сторонами, чого не можна сказати про спадкування за заповітом чи за законом;

- 2) На спадковий договір не розповсюджується дія статті 47 ЦК, за якою спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати нерухоме

майно, що перейшло до них, протягом 5 років. Таким чином, набувач за відповідним правочином не обмежується у своїх діях щодо отриманого майна. Окрім цього, щодо спадкового договору також не застосовується положення статті 1282 ЦК, за якою спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості одержаного у спадщину майна. Відсутність такого обов'язку додатково підтверджується пунктом 28 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» [7]. З майна, що переходить до набувача у силу спадкового договору, також не вираховується обов'язкова частка, і щодо нього не застосовується переважне право купівлі частки;

3) Відчужувач не втрачає права володіння визначеним спадковим договором майном до самої смерті, що гарантує йому добросовісне виконання набувачем своїх обов'язків. Він також не позбавляється права користування ним, що є особливо важливим, коли мова йдеться, наприклад, про нерухомість;

4) Спадковий договір не може бути розірвано в односторонньому порядку, за винятком випадків, передбачених статтею 1308: на вимогу відчужувача, якщо набувач не виконує надані йому розпорядження; на вимогу набувача, якщо він не в змозі виконувати розпорядження відчужувача. Таким чином, не виникає ситуації, коли одна зі сторін, незважаючи на інтереси та бажання іншої, припиняє дію правочину. Зі змісту статті також випливає, що унеможливується випадок, коли спадкоємці відчужувача після його смерті вимагатимуть розірвання спадкового договору. Окрім цього, законотворець у статті 1307 ЦК визначає, що заповіт, складений щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним, надаючи таким чином певну перевагу останньому.

Однак, щодо укладання спадкового договору є і ряд недоліків, які пов'язані з недостатнім регулюванням і певними прогалинами у законодавстві:

1) Хоча нерозповсюдження дії статті 47 ЦК ставить у вигідне становище набувача, це одночасно може створити проблеми для відчужувача. Як зазначає Д. С. Кучеренко із цього приводу, у разі повернення особи, яка була оголошена померлою, і майно якої, відповідно, перейшло до іншої сторони за спадковим договором, вона може опинитися у дуже складному становищі. Для вирішення такої прогалини в законодавстві автор пропонує доповнити статтю положенням про те, що набувач за таким правочином не може відчужувати нерухоме майно протягом 3 років [5, с. 204];

2) Відсутність законодавчого регулювання ситуації, у якій набувач помирає раніше за відчужувача. Беручи до уваги те, що спадковий договір не може бути розірвано в односторонньому порядку, щодо майна, передбаченого ним, власник не може здійснити відчуження, адже це прямо заборонено статтею 1307. Окрім цього, право на володіння відповідним майном після смерті відчужувача не переходить автоматично, наприклад, до родини набувача. Вона також не отримує будь-якої компенсації за ті майнові чи немайнові витрати, які поніс набувач, виконуючи умови правочину;

3) Ще однією прогалиною є те, що у ЦК не врегульовано порядок дій при пошкодженні чи втраті майна, який складає предмет спадкового договору. Під час експлуатації майна відчужувачем може статися випадок, коли таке майно не може перейти у спадок до набувача, або перейти зі значними пошкодженнями. Окрім страхування ще одним шляхом забезпечення є внесення до спадкового дого-

вору положень про те, що в разі виникнення такої ситуації відчужувач зобов'язується замінити вказане майно іншим, також чітко визначеним у змісті [14, с. 42-43];

4) Якщо щодо нерухомого майна діє обов'язковість нотаріального посвідчення та державної реєстрації у Спадковому реєстрі, то щодо рухомого таких вимог не визначено, а отже воно залишається незахищеним і може стати об'єктом відчуження, навіть якщо на нього покладено заборону, передбачену у статті 1307 ЦК [17, с. 122].

Висновки. Підбиваючи підсумки, можна зазначити наступне. Питання спадкового договору у ЦК розкрито у главі 90, відповідно до якої одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Він є різновидом цивільно-правового договору та не розглядається як окремий вид спадкування, а його норми утворюють інститут зобов'язального права. Різними дослідниками розглядається як консенсуальний чи реальний, односторонній чи двосторонній, безоплатний чи оплатний. Суб'єктами такого правочину може бути подружжя, один із подружжя або інша особа зі сторони відчужувача та будь-яка фізична чи юридична особа зі сторони набувача. При цьому, законодавством не встановлено обмеження щодо віку чи стану здоров'я особи, яка може брати участь у спадковому договорі. Правочин укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню, а також державній реєстрації у Спадковому реєстрі. Обов'язком набувача у такому договорі є вчинення певних дій майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини чи після її відкриття. Такими діями можуть ставати здійснення догляду за відчужувачем, забезпечення його ліками, опікування заходами поховання після його смерті тощо. Відповідний обов'язок також може реалізовуватися на користь третіх осіб. Такі дії набувача поряд із майном, яке повинно перейти до нього у спадок після смерті відчужувача, становлять предмет спадкового договору. Майном повинна бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками й належить відчужувачеві на праві власності. Не можуть складати предмет майнові права. Розглядаючи спадковий договір як двосторонній правочин, можна зазначити про обов'язки відчужувача. Зокрема, зобов'язується не відчужувати визначене правочином майно.

Укладання спадкового договору містить у собі як переваги, так і недоліки. Щодо перших, то вони пов'язані здебільшого з тим, що на такий правочин не поширюються деякі вимоги щодо спадкування, зокрема положення статей 47 та 1282 ЦК. Він також є результатом згоди між сторонами щодо умов та майна, які становлять предмет договору. Відчужувач не втрачає право володіння зазначеним майном аж до самої смерті, що надає йому певні гарантії. Спадковий договір також не може бути розірвано в односторонньому порядку, за винятком випадків, передбачених у статті 1308 ЦК. Щодо недоліків, то вони випливають із недостатнього законодавчого регулювання відповідного правочину. Нерозповсюдження дії статті 47 ЦК ставить у складне становище відчужувача, який, після оголошення його померлим, повертається. Відсутнє регулювання ситуації, у якій набувач помирає раніше за відчужувача, а отже не зрозуміло, що відбувається із майном далі. Немає єдиного встановленого порядку дій у разі, якщо майно буде пошкоджене чи втрачене ще до переходу його до набувача. Також відсутній захист рухомого майна, який складає предмет спадкового договору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 40-44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 04.06.2022).
2. Майданік Р. А. Спадковий договір у цивільному праві України. *Університетські наукові записки*. 2007. Вип. 2 (22). С. 90-105.
3. Мазуренко С. В. Історико-правовий нарис виникнення СД в Україні. Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави. Одеса : Юридична література, 2004. 167 с.
4. Цивільний кодекс України: Коментар / за ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко. Одеса : Юридична література, 2003. 1080 с.
5. Кучеренко Д. С. Спадковий договір: теорія та практика. *Часопис Київського університету права*. 2010. Вип. 4. С. 201-206.
6. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві: монографія. Київ: Алерта, 2019. 498 с.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 року № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text> (дата звернення: 04.06.2022).
8. Бичківський О. О. Спадковий договір: проблемні питання законодавчого врегулювання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. Вип. 2. С. 136–141.
9. Самойлова І. Спадковий договір: правова природа за законодавством України та країн Європи. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. Вип. 3. С. 54–59.
10. Гіжевський В. К. Спадковий договір: основи теорії. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2019. Вип. 35. С. 51–58.
11. Шама Н. П. Спадковий договір в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : 12.00.03. Львів, 2008. 18 с.
12. Спадкове право: навч. посібник. / Дніпро. Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ. Дніпро. 2017. 164 с.
13. Жолондівський Л. О., Присяжна О. О. Спадковий договір як різновид цивільно-правових договорів. *Young Scientist*. 2018. Вип. 4 (56). С. 673-676.
14. Шама Н. П. Зміст спадкового договору. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. Вип. 9. С. 40–46.
15. Карпенко Р. В. Правова природа спадкового договору: теорія та практика. *Право і суспільство*. 2017. Вип. 5. С. 60–63.
16. Цивільне право України. Книга 2 / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Київ : Юрінком Інтер, 2002.
17. Шама Н. П. Проблеми правового регулювання спадкового договору звернення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. Вип. 2. С. 115–122.